

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІНІҢ
Б.БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯ

Әкімшілік құқық және ІО әкімшілік қызметі кафедрасы

ДӘРІС

«ІО әкімшілік қызметі» курсының жүйесі, міндеттері және пәні. Ішкі істерді басқару.
Қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздік. ІО әкімшілік қызметінің мазмұны, түсінігі
және принциптері.

Кафедра мәжілісінде талқыланды
және мақұлданды. №__ хаттама. 20__ж «__»__

ҚАРАҒАНДЫ

ЖОСПАР:

Кіріспе

1.«Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» курсының пәні, міндеттері және жүйесі.

2. Ішкі істерді басқару және оның мазмұны мен ерекшеліктері. Қоғамдық тәртіптің және қоғамдық қауіпсіздіктің мәні.

Қорытынды

Әдебиеттер

КІРІСПЕ

Құқықтық мемлекет құру заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту, құқық қорғау органдарының, оның ішінде ішкі істер органдары жұмысының тиімділігі мен әсерлілігін арттыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес анықтау, алдын-ала тергеу мен жедел іздестіру қызметтерін, сондай-ақ қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, қоғам мен мемлекет мүдделеріне қылмыстық және өзге де заңға қайшы қол сұғышылықтардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі атқарушылық және өкім етушілік функцияларын жүзеге асыратын арнаулы мемлекеттік орган болып табылады.

Мемлекеттік арнайы орган ретіндегі ішкі істер органдарына жүктелген міндеттер мен функцияларды орындаудағы маңызды бағыттардың бірі әкімшілік-құқықтық құралдармен жүзеге асырылатын әкімшілік қызмет атқару болып табылады. Бұл қызмет нақты түрде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғамдық тәртіпті қорғауға, және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және құқық бұзушылықпен тікелей күресуге бағытталған. Оның тиімділігі құқықтық тәртіп жағдайына байланысты. Осыған байланысты ҚР ІІМ оқу орындарында ішкі істер органдарының әкімшілік қызметін оқып-үйрену аса маңызды орын алады.

Осы аталған мәселелерді шешуге алғашқы арнаулы пәндердің бірі болып саналатын «Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» курсы арналған.

Курстың мазмұны мемлекет және құқық теориясы, конституциялық құқық, әкімшілік құқық пәндерінің негізгі қағидаларымен тығыз байланысты.

Ұсынылып отырған дәріс «Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» курсына курсанттардың тиісті дәрежеде теориялық білім алып, оны жете игеруіне және күні ертең алған білімдерін ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінде пайдалана білуін мақсат тұтады.

1.«Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» курсының пәні, міндеттері және жүйесі.

Курс пәні.«Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарында оқытылатын арнайы заңгерлік және тәжірибелік бағыттағы пән болып танылады. Курста мемлекеттің ішкі істерімен басқарудың мазмұны мен ерекшеліктері, ішкі істер саласындағы басқарудың елеулі объектісі — қоғамдық тәртіптің мәні, ішкі істер органдарының қызметінің мазмұны мен қағидалары, міндеттері, ұйымдастырылуы, қызмет бағыттары, субъектілері, ішкі істер органдарының (полицияның) әкімшілік қызметінің мазмұны, нысандары және әдістері, осы салада болатын қоғамдық қатынас және осы қызметті реттейтін әкімшілік құқық нормалары оқытылады.

Курстың пәні (мазмұны) курсанттардың бұдан бұрын «ҚР әкімшілік құқық» курсын оқығандығы ескеріліп, енді «Ішкі істер органдарының әкімшілік қызмет» курсының оның теориялық жақтарын меңгерудің негізге алынып отыр.

Курстың мақсатты бағыты — тыңдаушылар мен курсанттарды ішкі істер органдарының әкімшілік қызметін іске асыруға дайындау, оларға кәсіптік қызмет міндеттерін орындау жолындағы білімділікке, біліктілікке және тәжірибеге үйрету.

Курс міндеттері. «Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» курсының негізгі міндеті: тыңдаушылар мен курсанттарға мемлекеттің ішкі істерін басқарудың мәні мен маңызы, оның ішінде азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында басқаруды жүзеге асыруда терең білім беру; тыңдаушылар мен курсанттардың ішкі істер органдарының әкімшілік қызметін реттейтін заңдарын дұрыс білуге үйрету; қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қандай да болмасын мәселелерін дұрыс шешілуін білу және оны қолдануға баулу; тыңдаушылар мен курсанттарға ішкі істер органдарының жұмысын, аппараттары мен қызметтерін, әкімшілік қызметтің мазмұнын, нысандары және тәсілдерін әдістерен, сондай-ақ заңдылықты қамтамасыз ету әдістерімен таныстыру; тыңдаушылар мен курсанттарды ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің жеке түрлері, бағыттары және жүзеге асыру жолдарымен таныстыру; әкімшілік қызметтің түрлері мен бағыттарын реттейтін құқықтық негіздермен; ішкі істер органдарының қарау құзыретіне жататын әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарсы әкімшілік-құқықтық күресті ұйымдастыру тактикасымен; күнделікті және ерекше жағдайларда қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді ұйымдастырумен таныстыру.

«Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» курсын меңгеру үшін басқару ғылымы мен басқару жұмыстарын ғылыми тұрғыда ұйымдастыру жөніндегі, мемлекеттік басқару органдарының жұмысын жетілдіру, құқықтық тәртіпті және заңдылықты нығайту жөніндегі еңбектерді оқуды алға қояды.

Курсты оқуда ең басты орын құқықтық мемлекетті қалыптастыру, еліміздегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға қатысты заң шығарушы және атқарушы органдарының заң актілеріне беріледі.

«Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» курсының жалпы және арнаулы мәселелерін жетік білу үшін заң нормаларын, оның ішінде Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңдары. Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары мен өкімдері, Қазақстан Республикасы Парламентінің нормативтік қаулылары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары және өкімдері, жергілікті атқарушы және өкілетті органдардың нормативтік құқықтық шешімдері, ішкі істер органдарының әкімшілік қызметін реттейтін, қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған актілер, ведомствалық нормативтік құқықтық актілерін оқып-білу қажет.

Курс жүйесі. Курс жүйесінің негізіне ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі саласындағы қалыптасатын қатынастар жүйесі алынған. Бұл қатынастар екі топқа бөлінеді: әкімшілік қызметтің барлық түрлері мен бағыттарына арналған жалпы қатынастар және оның жекелеген түрлері мен бағыттарындағы қатынастар. Осыған байланысты «Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» Жалпы және Ерекше бөлімдерге бөлінеді. Курстың әрбір бөлімі тиісті тақырыптарға бөлінген.

Курстың Жалпы бөлімі сегіз тараудан тұрады.

Бірінші тарау курстың кіріспесіне арналған. Кіріспе ішкі істерді басқарудың мәнін, мазмұны мен ерекшеліктерін, және ішкі істер саласындағы өкілетті және атқарушы органдардың құзырына талдау жасалады.

Қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті әлеуметтік-құқықтық категория және басқару объектісі ретінде оқыту елеулі орын алады. Қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздік ұғымдары іс жүзіндегі осындай басқа да ұғымдармен салыстырмалы түрде түсінік беріледі. Қоғамдық тәртіптің мазмұнын ашатын элементтердің сипаттамасы беріледі. Қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздіктің мағынасы көрсетіледі. «Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» ұғымы, оның негізгі ерекшеліктері мен әкімшілік қызметтің қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлі және осы қызметтің қағидалары беріледі.

Екінші тарау ішкі істер органдарының құқықтық жағдайы мен ұйымдық құрылымына, міндеттеріне, негізгі функцияларына, жүйесіне, құрылымына және ішкі істер органы қызметінің нысандарына арналған.

Үшінші тарауда ішкі істер органдарындағы мемлекеттік қызметтің ұйымдық-құқықтық негізгі, осы қызметті атқару тәртібі қарастырылады.

Төртінші тарауда ішкі істер органдарының арнаулы басқару аппараттарының (штабтық аппарат, кезекші бөлім) жағдайы және ұйымдық құрылымы оқылады.

Бесінші және алтыншы тарау материалдық-техникалық және ішкі істерді әскери жабдықтау, шаруашылық және қаржылық қамтамасыз ету, ішкі істер органдарының құрылыс жөніндегі аппараттарының құқықтық жағдайлары мен ұйымдық құрылымын, ішкі істер органдарының (полицияның) құқықтық

жағдайы, ұйымдық құрылымы және қызметінің негізгі бағыттарын оқытады білуге арналған.

Алтыншы тарау ішкі істер органдарының (полицияның) әкімшілік қызметінің мазмұны, нысандары және әдістерін оқуға арналған. Онда ішкі істер органдарының (полицияның) әкімшілік қызметінің мағынасы және осы қызметінің көрініс нысандары ашылады. Ішкі істер органдарының (полицияның) әкімшілік қызметінде сендірудің ролі және сендірудің ұйымдық-құқықтық нысандары көрсетілген. Ескерту, болдырмау, әкімшілік құқық бұзушылық істерін қамтамасыз ету, жаза салу сияқты ішкі істер органдарының (полицияның) қолданатын әкімшілік мәжбүрлеу шаралары көрсетіледі және оларды қолдану тәртібі қаралады. Ішкі істер органдарының әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру тәртібі мен әкімшілік юрисдикциялық қызметті ұйымдастырылуы қаралады. Тақырыптарды оқу ішкі істер органдарының (полицияның) әкімшілік қызметінде негізгі қағида болып саналатын заңдылықты қамтамасыз ету әдістерімен аяқталады.

Жетінші тарау азаматтардың қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысудың нысандары қаралады.

Курстың Ерекше бөлімін төрт тарау құрайды:

1. Ішкі істер органдарының қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін қызметтері. Бұл тарауда: осы қызметтің мазмұны және негізі, сақшылық қызметі, ішкі істер органдарының (полицияның) ұсталғандарды және қамауға алынғандарды күзету, ұстау, айдап апару қызметтерінің, полицияның учаскелік инспекторларының қоғамдық тәртіпті қорғаудағы функциялары және т.б. қызмет бағыттары оқытылады.

2. Кәмелетке толмағандар құқығына, меншікке қол сұғатын; кәсіпкерлік қызмет, сауда және қаржы саласындағы; қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы; карантиндік ережелер және ветеринариялық қадағалау саласындағы; қоғамдық қауіпсіздікке және халықтың денсаулығына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылық; қоғамдық тәртіпке және имандылыққа қарсы қол сұғатын; басқарудың белгіленген тәртібіне қол сұғатын; Қазақстан Республикасы мемлекеттік шекарасы режимінің белгіленген тәртібіне және Қазақстан Республикасының саласында болу тәртібіне қол сұғатын; көлікте, жол шаруашылығындағы және басқа да әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарсы күресті ұйымдастыру тактикасы және кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарын ескерту мен жолын кесу, сонымен бірге полицияның табиғатты қорғау қызметі қарастырылады.

3. Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің желілік-салалық түрлері. Бұл тарауда: ішкі істер органдарының лицензия-рұқсат беру жүйесі, көші-қон қызметін жүзеге асыру, шетел азаматтары және азаматтығы жоқ азаматтардың Қазақстан Республикасында болу ережелерін қамтамасыз ету, көліктегі ішкі істер органдары, жол полициясы қызметі, мамандандырылған мемлекеттік күзет қызметі мәселелерін оқу қарастырылған.

4. Ерекше жағдайда қоғамдық тәртіпті қорғау. Бұл тарауда бұқаралық шараларды өткізу, төтенше жағдай, дүлей апат жұқпалы аурулар мен міндеттер кезінде қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қорғау, топтасып

қоғамдық тәртіпті бұзу және жаппай тәртіпсіздікті ескерту және жолын кесудегі ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі, діни мерекелер кезінде қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету оқытылады.

Курстің Жалпы және Ерекше бөлімінің жүйесі «Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» курсының оқытудың бағдарламасына сәйкес құрылды.

«Ішкі істер» терминімен мемлекет қызметінің бір саласы белгіленеді. Мемлекеттің ішкі істер саласы көп түрлі болып келеді. Ол өз алдына қоғамдық қатынастардың күрделі топтарын қамтиды, олар жеке азаматтың құқықтарына, бостандықтарына, қоғамға және мемлекетке және басқа да құқыққа қол сұғудан қорғау; қылмыстық және басқа да құқық бұзушылықта ескерту, табу, жолын кесу; жедел іздестіру қызметін, анықтама және тергеуді жүргізу; жол және өрт қауіпсіздігін қамтамасыз ету; лицензия-рұқсат беру мен төлқұжат қызметтерін жүзеге асыру; Қазақстан Республикасында шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ азаматтардың болу ережелерін сақтауды қамтамасыз ету және тағы басқалар.

Аталған қоғамдық қатынас топтары қаралып отырған аумақтық бір бөлігі болып саналады. Осы топтардың бірлесуі мемлекеттің ішкі істер саласының көп түсінігін береді.

Аталған қоғамдық қатынастардың объективті түрдегі байланыстылығы, мемлекеттің ішкі істер саласындағы басқарудың жеке объектісі ретінде қаралады, сонымен қатар қоғамдық қатынас басқару жүйесі түрінде болады. Ішкі істерді басқару сонымен бірге басқа да аумақта және салаларда басқару сияқты өз алдына мақсатты пен бағытты ұйымдық қызмет болып саналады.

Ішкі істер саласында басқару субъектісі белгіленген өкілеттілігі бар мемлекеттік органдар, оның лауазымды қызметкерлері, ішкі істер саласында функцияларын жүзеге асыратын қоғамдық ұйымдар мен мекемелер, арнаулы құқықтарды иеленген өкілетті өкілдер, қоғамдық тәртіпті қорғауға қатысатын азаматтар болып табылады.

Ішкі істер саласында басқару объектісі болып азаматтар, топтар, азаматтар ұжымы, мемлекеттік органдар, олардың қызметкерлері, қоғамдық ұйымдар мен оның өкілдері саналады.

Субъекті мен объектінің арасындағы тура және жанама байланыстар бір жағынан, басқару субъектісінің биліктік сипаттамасы бар және орындауға міндетті әмірлерінің (бұйрықтары т. б.) шығуымен, ал екінші жағынан басқару объектісінің басқару субъектісінен келген әмірлердің орындалуы немесе орындалуының жағдайы туралы ақпараттармен көрінеді.

Ішкі істер саласында басқарудың мазмұнын, басқарудың міндеттері мен функцияларын, мақсаттарын белгіленген нысандарда және сәйкестірілген әдістерде іске асыру қызметін құрайды.

Ішкі істер саласында басқарудың негізгі мақсаты — елімізде құқықтық тәртіпті және заңдылықты, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, кәсіпорын, мекеме және ұйымдардың заңды мүдделерін қамтамасыз ету. Бұл мақсат қоғамдық тәртіпті қорғау және қылмыстылықпен күресу, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде, меншіктің барлық түрін қорғауда, басқаруда нақтыланады.

Ішкі істерді басқару әлеуметтік басқарудың бір түрі ретінде бірқатар функцияларға бөлінеді, олай деп басқарудың міндеттерін орындаудағы жекелеген бағыттарындағы қызметтерін айтамыз. Осыған байланысты басқару функциялары жалпы, арнаулы (негізгі) және қамтамасыз етуші болып бөлінеді.

Басқарудың жалпы функциясы, басқару жүйесінің барлық және жекелеген топтарына тән, басқарудың арнаулы (негізгі) функциясы басқарудың жекелеген әлеуметтік қызметін ұйымдастыруға әсер етеді, сонымен бұл ауқымды түрлі жұмыстарды орындауға мүмкіндік береді, басқарудың қамтамасыз ету функциясы жалпы және арнаулы функцияларын іске асыруды қамтамасыз етеді.

Басқарудың жалпы функциясына: есепке алу, талдау, болжау, жоспарлау, ұйымдастыру, реттеу және бақылау жатады.

Ішкі істер саласындағы басқарудың арнаулы функциясы болып: азаматтардың өмірі, денсаулығы, құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қылмыстық қол сұғудан қорғау; қоғамдық тәртіпті қорғау; қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету; қылмыстар мен басқа да құқық бұзушылықтарды ескерту, ашу және жолын кесу; тез және толық қылмыстарды ашу, қылмыстар мен басқа да құқық бұзушылықтарды келтіретін себеп-салдарды жою; мемлекеттік және өзге де объектілерді, жеке тұлғаларды күзету т.б. Осы функциялар, басқарудың міндеттері және мақсаттарымен анықталады және ішкі істер саласындағы қызмет мазмұнының негізгі функциялар болып саналады.

Басқарудың қамтамасыз етуші функциялары мынадай топтардан тұрады: кадрлық, материалдық-техникалық (шаруашылық), қаржылық, іс өндірістік және басқалар.

Жалпы, арнаулы (негізгі) және қамтамасыз ету функциялары қатар жүреді және бір-бірімен тығыз байланыста болады.

Басқару әлеуметтік құбылыс ретінде сан қилы үдеріс, ол өзінің мазмұндылығымен, ұйымдастырылуымен және технологиясымен сипатталады.

Басқару ісінің мазмұны, басқарудың мағынасымен, оның мақсаты, міндеттері, функциялары, қағидалары және қолданылатын басқарудың әдістерімен анықталады.

Басқарудың ұйымдастыру барысы динамикалық жағымен анықталады. Ол өз алдына басқару шешімдерін дайындау, қабылдау және оларды іске асыру басқару циклдарын құрайды. Әрқайсысы нақты басқару сатыларын құрайды. Басқару ісін ұйымдастыру басқару субъектісі мен басқару еңбегін ұйымдастыруды құрайды.

Басқарудың технологиясы өз алдына жинау, сақтау, әр түрлі ақпараттардың берілуін, басқару операцияларын жетілдіру және оны құжаттаудан тұрады. Басқару технологиясының аса маңызды жағы іс жүргізу және құжат айналымы болып табылады.

Ішкі істер саласындағы басқару әр түрлі нысандарда жүзеге асырылады: басқару шаралары (ұйымдастыру-бұқаралық жұмыстар); материалды-тех-

никалық операциялар; норма шығармашылық қызметі; құқық қолдану (реттеуші және құқық қорғаушы) қызметі.

Басқару қызметі, басқару жүйесінің ішінде жүзеге асырылумен бірге, сыртқы қызметінде де органдармен, кәсіпорындармен, ұйымдармен, қоғамдық бірлестіктермен, лауазымды адамдармен және азаматтармен қарым-қатынаста жүзеге асырылады.

Басқару нысандары ішкі ұйымдық мәселелерді шешуге, басқару жүйесінің ішінде басшылық жасауға, сонымен бірге басқарудың арнаулы функциясын жүзеге асыруға қолданылады. Сонымен сыртқы қызмет ішкі істер саласындағы мемлекеттік міндеттерді шешуге бағытталған мұны іске асыру кезінде кең көлемде құқық қолдану нысаны, оның ішінде құқық қорғау нысаны ерекше қолданылады.

Ішкі істер саласындағы басқаруда қолданылатын негізгі әдістер сендіру мен мәжбүрлеу болып саналады. Басқарудың тәсілі ретінде сендіру құқық субъектілерінің, адамдардың санасына, олардың өз еріктеріменен заң талаптарын, ережелерін сақтауымен әсер етумен қортындыланады. Сендіру мен қоса, мәжбүрлеу де бірге қолданылады. Сендіру мен мәжбүрлеу басқарудың әмбебап тәсілі болғанымен де, олардан туындайтын әкімшілік, психологиялық, экономикалық және басқарудың басқа да әдістері қолданылады.

Ішкі істерді басқару мемлекеттік басқару саласының бір түрі болып саналады. Ол барлық мемлекеттік басқару жүйесіне тән ерекшеліктер мен қағидаларды қамтиды, бірақ оны жүзеге асыруда өз ерекшеліктері бар, олар ішкі істер саласында болатын қоғамдық қатынас ерекшеліктері, оның құқық қорғау мінездемесі, басқарудың мақсаты және мағынасында.

Ішкі істер саласындағы басқарудың мақсаты заңдар мен заңнан туындайтын актілерді жүзеге асыруға; құқық бұзушылықты ескертуге, ашуға және жолын кесуге; азаматтарға, мемлекеттік органдар, кәсіпорындар, мекемелер мен ұйымдардың құқықтарын және оларға жүктелген міндеттерін орындауға жағдай жасау; азаматтарды құқықтық санаға, құқық нормаларына және жалпы азаматтық моральдық нормаларды құрметтеуге тәрбиелеу.

Ішкі істер саласындағы басқару субъектілері үкімет өкілдері бола отырып, өздерінің өкілеттілік деңгейінде барлық азаматтар мен лауазымды адамдарға орындауға міндетті өкімдер мен талаптар қоюға құзіреттер берілген. Олар әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану өкілеттігіне ие (әкімшілік-ескерту шаралары, әкімшілік бұлтартпау шаралары, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерін қамтамасыз ету шаралары және әкімшілік жаза) және жедел-іздістіру, анықтама және қылмыстық іс жүргізу әрекеттерін жүргізуге құқылы. Мысалы: ҚР ӘҚБтК 40-41-баптары, Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі «Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары туралы» Заңының 4-5 баптары және т.б.

Ішкі істер саласындағы басқару қатынастарының көпшілігі «билік-бағынушылық» қатынасы болып саналады. Бірақ көптеген қатынастар олардың қатысушылар арасындағы теңдігімен де мінезделінеді. Мысалы: ішкі істер органдарының басқа да мемлекеттік органдармен қоғамдық тәртіпті және

қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және заңдылықты нығайтудағы өзара әрекеттестігі.

Ішкі істерді басқару жоғары қызметтік тәртіппен, дара басшылық және басқа да ерекшеліктермен сипатталады. Ішкі істерді басқару ісіндегі шешілетін міндеттер осы қызметке себепші. Мемлекетіміздің әрбір даму сатысы басқару құрылымдарының жұмыс бағытын жетілдірумен және өзгертумен жүргізіледі. Басқарудың динамикалығы ішкі істер саласындағы міндеттерді шешуге қолайлы жағдай туғызады.

Ішкі істерді басқару саласында, басқарудың көптеген субъектілері тек ұйымдастыруды ғана емес, және де тәжірибиелік түрде өздері нақты қоғамдық тәртіпті қорғау, қылмыстылықпен күрес жүргізу т. б. іске асырады.

Басқару қызметіндегі ең елеулі орын қылмыстылық және басқа да құқық бұзушылық пен күрестің ең тиімді түрі, ескерту — профилактика жұмысын ұйымдастыру мен жүзеге асыру алады. Дегенімен де қазіргі таңда бұл саладағы басым бағыт жазалаушы іс-әрекет емес, құқық бұзушыларды ескерту мен олардың алдын алу болуға тиіс.

Ішкі істерді басқару процесінде апат, өрт, дүлей апат және басқа да төтенше жағдайлар зардаптарын жою кезінде қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету ескертіледі.

Ішкі істерді басқару, басқа да аумақтар мен салалардағыдай мемлекеттік басқару қағидаларын құрайды. Оларға: азаматтардың басқаруға қатысу, жалпы мемлекеттік және жергілікті мүдделердің үйлесімділігі, ұлттық теңдік, заңдылық, жариялылық және қоғамдық пікірді есепке алу жатады.

Жоғарыда көрсетілген негіздерге байланысты, ішкі істерді басқару саласындағы мемлекеттік басқарудың анықтамасын құруға болады. Бұл мемлекеттің міндеттері мен функцияларын ішкі істер саласында іс жүзінде жүзеге асырудағы мақсатты бағытталған, ұйымдастырушы, өкілетті басқару субъектілерінің атқарушы және орындаушы қызметі.

Мемлекетіміздің қазіргі кездегі алға басуы, оның құқықтық мемлекетке айналуы, ішкі істер саласында басқаруды әрі қарай жетілдіру мен деңгейін көтеруге ықпал жасауда.

Мемлекеттің заңдары және басқа да нормативтік актілері, мемлекеттік басқарудың нақты жетілдіру жолдарын анықтаған. Бұл жолдар ішкі істерді басқаруға да қатынасты: олар ішкі істер саласындағы заңдар мен басқа да нормативтік актілерді Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкестендіру; жергілікті өзін-өзі басқаруды ұлғайту; қоғамдық үдерістерді басқарудың құқықтық негізін жетілдіру; басқаруда заңдылықты нығайту; басқаруға ғылым мен техниканың жетістіктерін енгізу; басқару аппараттарының кадрларын таңдау, тағайындау, тәрбиелеу және алмастырылуы; мемлекеттік қызметкерлердің жұмысын жетілдіру; атқарушы билік органдарының жұмыс нысандары мен әдістерін жетілдіру; атқарушы билік органдары және оның лауазымды адамдарының өз қызметтеріне деген нәтижелеріне ұйымдастырушылығын, тәртіптілігін және жауапкершілігін көтеру.

2. Ішкі істерді басқару және оның мазмұны мен ерекшеліктері. Қоғамдық тәртіптің және қоғамдық қауіпсіздіктің мәні.

Ішкі істер органдарының көлемді және шешетін міндеттерінің көптілігіне байланысты ең елеулі орын әкімшілік қызметке беріледі. Басқару органы бола тұра, ішкі істер органдары атқарушы және орындаушы функцияларды атқарады, бұл функцияларды іске асыру көбінде әкімшілік құқық нормаларымен іске асырылады. Олар әкімшілік-құқықтық қатынас субъектісі ретінде болады.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі — бұл нақты, күнделікті, тәжірибиелік түрде мемлекеттің ішкі істер саласындағы міндеттері мен функцияларын жүзеге асыруға бағытталған, ұйымдастырылған атқарушы және орындаушы қызмет.

Өзінің мағынасы жағынан ішкі істер органдарының (полицияның) көптеген аппараттары мен қызметтері әкімшілік болып саналады, оның ішінде мыналарды құрайды: қоғамдық тәртіпті қорғау, жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, лицензия және рұқсат беру жүйесі, әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру, полицияның учаскелік инспекторларының, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі учаскелік инспекторлар қызметі, табиғат қорғау және мал дәргерлік полиция қызметі, миграциялық қызмет, жол полициясы, ішкі істер органдарының арнаулы мекемелері және басқалар.

Қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамдық орындардағы жағдайдың тыныштылығын, жеке тұлғаны қорғау, оның құқықтары мен бостандықтарын, азаматтардың, кәсіпорын, мекеме, ұйымдардың заңды мүдделерін қорғау, заңға қайшы әрекеттерді ескерту, табу, жолын кесу, құқық бұзушыларға әкімшілік-процессуалдық қамтамасыз ету және әкімшілік жазаларын қолданудағы ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі маңызды бір бағытын құрайды.

Қоғамдық тәртіпті қорғауға бағытталған қызметінің мазмұны, біріншіден қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етудегі із жүзіндегі міндеттерді шешу барысында, екіншіден, қоғамдық тәртіпті күнделікті тікелей қорғауды мемлекеттік органдар және қоғамның күшімен және құралдарымен міндеттерді шешу барысында қалыптасатын және дамитын әкімшілік-құқықтық қатынастарды құрайды.

Бірінші жағдайда, штаттарды анықтау, кадрларды таңдау, тағайындау және оқыту, қоғамдық тәртіпті қорғауға шешім дайындау және осы шешімдерді тәжірибиелік түрде ұйымдастыру, бақылау функциялары мен ішкі ұйымдық қатынастарын іске асыру туралы сөз қозғалып отыр.

Екінші жағдайда, қоғамдық тәртіпті қорғау кезінде болатын жағдайлар, мысалы: азаматтың қоғамдық тәртіпке қиянат жасайтын әкімшілік құқық бұзушылық жасау немесе ішкі істер органдарына кәсіпорын, мекеме және ұйымдардың қару жөндеу шеберханаларын ашуға рұқсат алуы. Бұл жерде осы қатынастардың субъектісі ішкі істер органдарына қызметтік бағыныштылығы жоқ азаматтар, органдар, кәсіпорындар, мекемелер мен ұйымдар және олардың лауазым иелері болып саналады. Қарастырылып отырған қа-

тынастар ішкі істер саласындағы, азаматтардың, лауазымды адамдардың заңдылық талаптарын тікелей қамтамасыз етуге және құқық бұзушылықтарды ескертуге, жолын кесуге және құқық бұзушылары жауапкершілікке тартуға бағытталған шараларды іске асыруымен көрінетін ішкі істер органдарының сыртқы әкімшілік қызметіне тән.

Бұл жерде, ішкі істер органдарының ішкі ұйымдық және сыртқы қызметі бір-бірімен тығыз байланыста, басты мақсаты азаматтар мен лауазымды адамдардың еңбек етуі, демалысы, түрлі сұраныстарын қанағаттандыруға, құқықтары мен заңды мүдделерін жүзеге асыруға бар қажетті қолайлы жағдайларды жасау болып саналады.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметіне тән ерекшеліктер: мемлекеттік-биліктік және ұйымдық сипат, тиісті мемлекеттік атқарушы билік органдарына бағыну мен бақылауында болу, жедел (тікелей) басқарудағы орталықтандырылған басшылық элементтерінің үйлесімділігі, заңға бағыншылығы, алдын алу бағыттылығы болып табылады.

Ішкі істер органдары әкімшілік қызметінің мемлекеттік-биліктік сипаты, осы органдардың құзырының шеңберіндегі мемлекет атынан заңмен қатаң белгіленген әкімшілік-құқықтық өкілеттіктерді жүзеге асырумен көрінеді. Ішкі істер органдарының қызметкерлері әкімшілік функцияларын орындай отырып, орындауға міндетті нұсқаулар беруге, қажет болған жағдайларда мәжбүрлеу шараларын қолдану құқығына ие болған басқару (өкімет өкілі) субъектісі ретінде танылады. Сондықтан басқару объектісіне байланысты ішкі істер органдарының қызметі өкім ету болып саналады. Өкімдік өкілеттіктер әкімшілік қызметке тән билік етумен көрінеді.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі — тікелей ұйымдастырылатын қызмет. Әкімшілік қызметтің ұйымдық мәні оны ұйымдастыру барысында адамдардың ішкі істер мен қоғамдық тәртіп қорғау саласындағы міндеттерді шешуге және оны жүзеге асырудың мақсаттылығымен көрінеді. Бұл мақсатта ішкі істерді басқару жүйесінің жұмыс істеуімен, ішкі істер саласындағы қоғамдық қатынастарға қатысушылардың қызметін үйлестірумен біріккен жұмыс ұйымдастырылады, оны орындауға бақылау мен қадағалау жүзеге асыруға байланысты мәселелер шешіледі.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің тиісті мемлекеттік билік органдарына және жергілікті мемлекеттік басқару органдарына бағынуы және бақылануы. Бұл аталған органдар құқық бұзушылықтармен күресті ұйымдастырудың, өздеріне жүктелген міндеттерін орындаудағы ішкі істер органдарының (полицияның) жауапкершілігін күшейтеді, олардың жұмысын бақылаудың тиімділігін қамтамасыз етеді, түрлі құқық қорғау органдары мен қоғамдық бірлестіктердің қызметтерін үйлестіруге мүмкіндік жасайды және ролін көтереді. Мемлекеттік билік органдары және жергілікті мемлекеттік басқару органдары өздерінің саласындағы құқықтық тәртіптің жағдайында жауапты болады. Олар өздеріне бағынышты ішкі істер органдарының қызметіне белсенді түрде ықпал жасайды және әкімшілік қызметтің тиімділігін көтеруге жағдай жасауға шаралар қолданады.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі жедел (тікелей емес) басқарудағы орталықтандырылған басшылық элементтерінің үйлесімділігімен сипатталады. Орталықтан басқару қызметі басымырақ бағыттарды, жалпы ережелер мен нормативтерді белгілеумен және басқа да анықтаулармен сипатталады. Жедел (тікелей) басқаруға субъекті мен объектінің арасындағы тура байланыс тән.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі заңға бағынышты. Бұл дегеніміз оның бағыттарын және мақсатқа жетудің негізгі құралдарын заңның белгілеуінде. Әкімшілік қызметтің бұл ерекшелігінің маңызы өте зор, өйткені оның әсер ету саласының көлемі кең. Ол әрқашан азаматтармен, кәсіпорындармен, мекемелермен және ұйымдармен және лауазымды адамдармен қарым-қатынаста жүзеге асырылады. Қандайда болмасын заңға қайшы әрекеттер азаматтар, кәсіпорындар, мекемелер және ұйымдардың заңды мүдделеріне елеулі зардап келтіруі мүмкін.

Әкімшілік қызметті іске асыру барысында өкілеттілік берілген ішкі істер органдары ведомствалық нормативтік актілер дайындайды және шығарады. Мұндай актілер заң талаптарын орындау, талдап тексеру мен нақтылау мақсатында қабылданғандықтан олардағы нормалар, тәртіп ережелері заңға бағынышты сипат алады.

Ішкі істер органдары (лауазымды адамдар) заңға сәйкес өз құзыреті бойынша құқық бұзушыларды заңды жауапкершілікке тарту қызметін жүргізеді және оларға әкімшілік және қылмыстық-процессуалдық әсер ету шараларын қолдануға құқылы. Әрине, бұл қызмет заң талаптарына сәйкес қатаң түрде жүзеге асырылуы тиіс.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің алдын алу бағыттылығы ең алдымен барлық аппараттар, қызметтер, күштер мен құралдардың жұмысын ұйымдастыру, қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздік саласындағы қатынастардың өркениетті дамуына мейілінше жағдай жасайтын, қатаң түрде белгіленген осы және басқа да ішкі істер салаларда заңдардың бұзылуының алдын алуға байланысты. Осы жұмыста тиісті нәтижеге қол жеткізу үшін, қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті, құқық бұзушылықтың жасалуына итермелейтін себептер мен жағдайларды, күштер мен құралдардың тиімді және негізді пайдаланылуын, сонымен бірге ішкі істер органдарының (полицияның) қызметкерлерінің біліктілігін терең де жан-жақты зерделей білу қажет.

Құқық бұзушылықтардың алдын-алу мен қылмысқа қарсы күрес, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамның тұрақты өмір сүруінің және үдемелі дамуының, қазақстандық азаматтардың өмір сүру деңгейіне лайықты жағдайлар жасаудың конституциялық шарты болып табылады.

Егеменді еліміздің қазіргі құқықтық мемлекетке айналу кезеңінде, әрбір адамның, азаматтың құқыққа, заңға деген жеке көзқарасы болуы қажет, өйткені, ол мемлекеттің құқық қорғау органдарының заңды дұрыс қолдануының, сақтауының бірден-бір кепілі.

Адамдардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін қорғаудың, алғы шарттарының бірі — олардың құқық

бұзушылықты жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтап, оларды жоюға бағытталған шаралар белгілеп, әрқашан жүктелген міндеттерін орындау.

Адамзаттың алғашқы өмір сүру кезеңдерінен бастап-ақ, қылмысты тек жазаның көмегімен тоқтату мүмкін еместігіне көз жетіп отыр. Белгілі италияндық криминолог Ч. Беккариа былай деген екен «...қылмысты жазалағаннан гөрі, оның алдын алу керек». «Қылмыстың алдын алу, ұлы ғұлама Абайдың түсінігі бойынша, сәбидің бесіктен белі шықпай жатқан кезден бастап ата-анасының, ортаның, мемлекеттің тікелей міндеті болуға тиіс».

Ал, отанымыздың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық мәселелерінің зерттелуіне елеулі үлесін қосқан ғалымдарының бірі профессор Н.М. Әбдіровтің «Қоғамға қарсы мүмкін болатын жөнсіздіктердің тізбектерін, яғни, моральдық нормаларды бұзушылық, қылмыс болып табылмайтын құқық бұзушылықтар мен қылмысты қысқартуға, үзуге ерте жеке алдын-алу бағытталған болуы керек. Олардың бір-бірімен байланысы қаншалықты ертерек үзілсе, соншалықты алдын-алу тиімді болады, сонымен бірге ол арқылы құқық бұзушылықтардан болуы мүмкін жағымсыз зардаптар ескертіледі» деген пікірін атауға болады.

Бұл пікірлердің өзін жан-жақты талдайтын болсақ, бірі құқық бұзушылықтың алдын алуын көрсетіп, ал екіншісі, қоғамға жат құбылыстың пайда, болып өршіп кетпеуіне, үшіншісі қоғамға қарсы мүмкін болатын жөнсіздіктердің тізбектерін қысқарту мен үзуге және т.б. бағытталғандығын көрсетіп отыр.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің құқықтық сипаты ішкі істер органдары азаматтар, кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар және лауазымды адамдармен қатынастары әкімшілік-құқықтық реттеуден және әкімшілік-құқықтық қатынастардан тұрады.

Әкімшілік қызмет процесінде ішкі істер органдары басқа да мемлекеттік органдарымен, азаматтар, кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар және лауазымды адамдармен, сондай-ақ жоғары тұрған, бағыныштағы және басқа да органдармен өз жүйесі ішінде күнделікті көптеген қатынастарға түседі. Бұл қатынастар әкімшілік құқық нормаларымен реттеледі, солай болғандықтан әкімшілік-құқықтық деп саналады. Осыған байланысты қатынастар қайда болатындығын және жетілуіне (Ішкі істер органдарынан тыс немесе олардың жүйесінің ішінде) байланысты, осы қатынастарды жүзеге асырудың мазмұнын, нысандарын, әдістерін реттейтін нормаларға бөлінеді.

Сыртқы әкімшілік қызмет, ішкі істер органдарының осы құқықтық қатынасының басқа жақтарына нұсқауларының (өкімдерінің) міндеттілігімен сипатталады. Мысалы, ішкі істер органдары қызметкерлерінің азаматтардың құқықтарын уақытша шектейтін іс-әрекеттері «Заң атымен» деген сөздерді айта отырып жасалады. Кез келген адам мұндай жағдайда белсенді іс-әрекетті тоқтатып, ішкі істер органдары қызметкерлерінің талаптарына сөзсіз бағынуға және оның қызметтік міндеттерін орындаумен байланысты нұсқауларын орындауға міндетті.

Аталғандарға байланысты ішкі істер органдары қатысушысы болатын барлық қатынастар «билік-бағыныштылық» принципіне сай болады деп негіздеуге болмайды. Ішкі әкімшілік қызметте органдар және олардың қызметкерлерінің мақсатты қажеттілігіне жоғары нәтижеге жетуге, қатынасқа түсуші жақтардың тепе-теңділігімен себепші болумен сипатталады. Ішкі істер органдары қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері және алдын алатын мағынадағы шараларды жүргізу үшін халықпен және бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара әрекет жасайды. Ішкі істер органдарының аппараттары, қызметкерлерінің жекелеген әкімшілік қызметінің толық мақсатта беру үшін, әрқайсының жалпы міндеттермен бірге өздерінің қоғамдық тәртіпті қорғаудың жекелеген жақтарын қамтитын нақты міндеттері бар екендігін еске алу қажет. Мысалы, ішкі істер органдарының (полицияның) нақты міндеттері арнаулы заңда белгіленген. Нақты міндеттерді орындау ерекше нысандарда жүзеге асырылады: мысалы, көшелерде, демалыс орындарында т.б. жерлерде тәртіпті қамтамасыз етуді патрульдік полиция қызметін қамтамасыз етеді. Осы міндеттерді орындау барысында туындайтын қарым-қатынастар арнаулы қабылданған заңдармен реттеледі.

Сонымен бірге, әкімшілік қызметтің қандайда болмасын бағытында болатын қоғамдық қатынастар ерекшелігі, біріншіден арнаулы құқықтық актілердің болуымен, ал екінші жағынан осы актілерді өмірлік ортаға кіргізу әрекеттерінің ерекше нысаны себепші болады. Бір текті міндеттерді әкімшілік-құқықтық құралдарменен шешу, осы жағдайда болатын қоғамдық қатынастардың бір жақты әрекеттер жасау сипатымен белгіленген түрде жүзеге асырылады. Осындай әрекеттердің жиынтығын әкімшілік қызметтің түрін құрайды.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің нысаны, бұл ішкі көрсетілген біржақты, алдарында тұрған міндеттерді орындау мақсатында тәжірибиелік түрде жүзеге асыруға бағытталған нақты ұйымдық-құқықтық әрекеттері. Сондықтан, нысан ішкі істер органдарының және әкімшілік қызметті жүзеге асыратын олардың лауазымды адамдардың қызмет мәнінің объективті көрінісі. Осыған байланысты нысан қызметінің мазмұнын аша отырып, оның нақты жүзеге асырлу жолдарын көрсетеді.

Әртүрлі құқықтық нормаларда көрсетілген әрекеттерді жасау заңдық зардаптарға соқтырады, ал құқықтық емес әрекеттер заңдық зардаптар туғызбайды. Соңғысына басқаруда қолданылатын ұйымдық және материалдық-техникалық әрекеттер көрінісі жатады. Бұл жерде нысан әрекеттің мазмұнын аша отырып, оның жүзеге асырылуының нақты жолдарын көрсетеді.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі мынадай келесі нысандарда жүзеге асырылады: құқық шығармашылық (құқық орнықтырушы); құқық қолданушылық өз алдына мынадай түрлерге бөлінеді реттеуші және құқық қорғаушы; ұйымдастыру шарасын жүргізу; материалдық-техникалық әрекеттер, операциялар жасау.

Құқық шығармашылық қызметінің нысаны болып, мысалы, Қазақстан Республикасы ІІМ бұйрықтарын, жарғыларын, ережелерін, нұсқауларын шығару болып табылады. Құқық қолданушылық қызметінің нысаны мысалы, ішкі істер органы бастығының қандайда болмасын қызметкерді лауазымдыққа тағайындау (құқық қолданушылық қызметінің реттеуші нысаны), ал ішкі істер органдарының бастығының құқық бұзушыға айып салу туралы қаулысы (құқық қолданушылық қызметінің құқық қорғау қызметі) болып саналады.

Ұйымдық қызметінің нысанына мыналар жатады: мәжіліс, кеңес беру, нұсқау беру, тәжірибие алмасу, алдын алу әңгімелерін өткізу, жедел жағдайды зерттеу және бағалау, оқыту және т.б.

Материалдық-техникалық қызметінің нысаны құқық шығармашылық, құқық қолданушылық, ұйымдастыру шараларын жүргізудің қажетті алғы шартты бола отырып, ақпараттық материалдарды, анықтамаларды, жылдық, тоқсандық есептерді, іс-қағаздарын жүргізуді жүзеге асыруымен көрінеді.

Қоғамдық және мемлекет туралы ілімде, барлық материалдық игілік өндірістерінің әдістері әлеуметтік байланыстар мен қоғамдық қатынастарды жеңілдетуі белгіленген, оларсыз адамдардың өндірістік және басқа да әлеуметтік қызметті біріккен және мақсаттылықсыз болмайтындығын белгілейді.

Таптық қоғамда тәртіп әдет-ғұрыппен реттелінеді. Еңбектің бөлінуімен, жеке меншіктің және класстардың пайда болуымен қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздік құқықпен, моральмен реттелінеді және мемлекетпен қорғалынады.

Қоғамдық тәртіп адамдардың ерікті қатынастарымен, олардың мінезінде, саналық қызмет әрекетінің нәтижесінде қалыптасады. Саяси жүйе (мемлекет, қоғамдық ұйымдар) қоғамдық тәртіпті біріктіреді, қоғамдық қатынасқа әлеуметтік мінез-құлықты орнықтырады, белсенді түрде әсер етеді және олардың орындалуы мен сақталуын қамтамасыз етеді.

Жоғарыда көрсетілген негіздерге байланысты мынадай тұжырым жасауға болады, мемлекеттегі қоғамдық тәртіп, әлеуметтік құқықтық категория ретінде, әлеуметтік нормаларды сақтау нәтижесінде орнықтандырылған, ешкімнің қол сұғуға болмайтындығына мемлекеттің барлық саяси жүйесі, қоғамы кепілдік берген қоғамдық қатынас жүйесі.

Қоғамдық тәртіпті әлеуметтік категория ретінде яғни, барлық әлеуметтік байланыстар мен қатынастар жүйесінде, заңдарда және әдебиеттерде қоғамдық тәртіптің өзгешелігін тар (арнаулы) мағынада көрсетеді. Ақырғысы, әлеуметтік нормалармен реттелінген қоғамдық қатынастардың барлық жүйесін емес, тек қоғамдық өмірдің белгілі саласында болатын бір бөлігін қамтымайды.

Қоғамдық тәртіптің түсінігін тар мағынада беру, қандай да болмасын әлеуметтік аумақта болатын қатынастардың көп жақтылығымен, арнаулы құқықтық нормалардың болуымен, құқықтық категория ретіндегі қоғамдық тәртіпке қол сұғушылық жасайтын, қоғамдық қатынастың түрлерін реттейтін және құқық бұзушылық үшін заңдармен жауапкершілік белгілейтін, сонымен бірге қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету үшін арнаулы функциялар болуы

және осы функцияларды жүзеге асыратын органдардың болу қажеттілігіне себепші.

Қоғамдық тәртіп әлеуметтік категория ретінде деп, қоғамның қажеттілігімен белгіленген, қоғамдық орындарда адамдардың қарым-қатынасының арасында болатын, қоғамдық өмірдің тыныштығын қамтамасыз ету мақсаты бар, адамдардың еңбегі мен демалысын, мемлекеттік органдар, кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдардың, қоғамдық бірлестіктердің дұрыс жұмыс істеуіне жағдай жасаудың әлеуметтік нормалармен реттеуін айтамыз. Сонымен қаралып отырған түсінік, адамдардың қоғамдық қатынастарын жүзеге асыратын орынмен байланысты, соған байланысты қоғамдық орын дегеніміз не? — деген сұрақ туады. Заңдарды «қоғамдық орын» деген түсінік берілмеген. Бірақ онда қоғамдық орындардың тізімі көрсетілген: көшелер, демалыс алаңдары, көліктік магистралдар, вокзалдар, аэропорттар және басқа да қоғамдық орындар.

Әдебиеттерде, қоғамдық орындарға адамдардың әртүрлі өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатындағы орындар жатқызылады. Қоғамдық орындар азаматтардың болуымен, олардың қарым-қатынастарын, бір жеке адамның мінез-құлық ережелерін бұзуымен, басқа адамдардың, топтардың, қоғамдық мүдделеріне зардаптарын тигізеді. Осымен, қоғамдық орындарды жасалған қандайда болмасын әрекет құқық бұзушылық болып саналады және ол үшін заңдылық жауапкершілік туындайды, қоғамдық орындардан тыс жасалған әрекеттер құқық бұзушылыққа жатпайды.

Қоғамдық тәртіп саласындағы, қоғамдық орындарда болатын қоғамдық қатынастар құқықтық нормалармен және басқа да әлеуметтік нормалармен реттеледі.

Қоғамдық тәртіп саласындағы қатынастардың құқықтық реттелудегі алдыңғы орын конституциялық нормаға берілген. Өйткені, Қазақстан Республикасы Конституциясының 34-бабының 1-тармағында «Әркімнің Қазақстан Республикасы Конституциясын және заңдарын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, абыройын, қадір-қасиетін құрметтеуге міндетті» деп атап көрсетілген. Осыған байланысты барлық азаматтар, мемлекеттік билік органдары, кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар мен қоғамдық бірлестіктер қоғамдық тәртіпті сақтауға байланысты қабылданған барлық нормативтік актілерді сақтауға міндетті.

Қоғамдық тәртіп саласындағы қатынастарды реттеуден елеулі рөлі мемлекеттік билік органдарының қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге бағытталған заңдылық нормалары мен басқа да актілері жатады, демек белгілі бір қоғам мүшелеріне ортақ, орындалуы міндетті ереже, заңдар саналады.

Қоғамдық тәртіп саласындағы қатынастарды реттеу, сонымен бірге қылмыстық, әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстерде және басқа да заңдарда көзделген. Аталып отырған аумақтағы қатынастар қоғамда жалпы қабылданған мінез-құлық ережелерімен, моральдық нормалармен, әдет-ғұрыптармен және басқа да нормалармен реттелінеді.

Өркениетті қоғамның моралі азаматтарды, заңдарды дәл және бұлжытпай орындауға, басқа адамдардың құқықтарын, абыройын, қадір-қасиетін

құрметтеуге, қандайда болмасын теріс қоғамдық қылықтардың жасалуына келіспеушілікпен қарауға, өздерінің міндеттерін ұқыпты орындауға және қоғам алдындағы жауапкершілікке тәрбиелейді.

Осымен бірге моральдық нормалар қоғамдық тәртіпті бұзушыларға қатынасты қоғамдық әсер ету шараларын белгілейді.

Қоғамдық тәртіпті нығайтудың сұрақтары әрқашанда мемлекетіміздің қарауында. Мемлекет, жеке тұлғаның заңдар мен мораль ережелерін құрметтеуге, жоғары азаматтылыққа, заңдылықтың бұзылуына ымыраласпайтындық, қоғамдық тәртіпті қорғауға белсенді қатысуға дайындығына тәрбиелеуге үлкен мағына береді.

Қоғамдық тәртіптің мәні және элементтері. Қоғамдық тәртіптің мәнін қажетті, тұрақтылықты, ішкі заңдылық байланыстары, қоғамдық тәртіпке тән, олардың элементтерінің бір жақты қалыптасуынан тұрады. Қоғамдық тәртіптің мәні оның мазмұнымен, элементтердің жүйесімен, қоғамдық тәртіптің қасиеттерімен және функцияларымен түсіндіріледі.

Қоғамдық тәртіп материалдық, ерікті және құқықтық мазмұнымен (элементтерімен) сипатталады.

Материалдық мазмұны. Қоғамдық тәртіп деп нақты болатын қоғамдық қатынастарды түсінеміз. Қоғамдық тәртіптің материалдық негізі болып: қоғамның экономикалық құрылымы; мемлекеттік биліктің саяси құрылымы; демократияның түрі; қоғамдық қатынастардың жүйесі және оларды реттеу қажеттілігі; қоғам мүшелерінің нақты қажеттілігі мен мүдделері саналады. Мысалы, Қазақстан Республикасының Конституциясының 39-бабының, 1-тармағына сәйкес «Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін».

Еріктілік мазмұны. Қоғамдық тәртіптің еріктілік мазмұны болады. Қоғамдық қатынасқа қатысушылардың мінез-құлқы ерікті. Бұл ретте ерік, адамның психикалық реакциясы түрінде (жеке еріктік) және қоғамдық ерік түрінде болады.

Жеке адамның еркі белгілі бір мақсаттарға жету үшін саналы әрекет жасауында көрінеді. Жеке тұлғаның еркі, адамның психикалық функциясы бола отырып, нақты өмірімен тығыз байланысты және оған тәуелді.

Қоғамдық тәртіп саласындағы жеке тұлғаның жасайтын әрекеттер мен қылықтары, оның талаптарына сай және қоғамдық тәртіпті оңайлатуға мүмкіндік беруге немесе оның мүдделеріне қарама-қайшы болуы мүмкін. Заңды (құқықта) белгіленген мемлекеттік ерік жалпыға бірдей болып саналады. Құқықтық нормалардың ұйғарымдары мен ережелері адамдардың қоғамдық тәртіп саласындағы мінез-құлқын анықтайды. Құқықта көрсетілген мемлекеттік ерік қоғамдық тәртіптің қатынастарын, ерекшеліктерін және оның аса маңызды жақтарын реттейді. Олар қоғамдық қатынасқа қатысушылардың ерікті-мінез құлқына, әрекеттеріне әсер етеді және де құқық нормаларында көрсетілген мемлекеттік ерікке сәйкес болуы қажет.

Құқықтық мазмұны. Қоғамдық тәртіп саласындағы адамдардың бір деңгейдегі мінез-құлқын белгілейтін мемлекеттің нормалары қоғамдық тәртіп саласындағы болатын, қоғамдық тәртіп субъектілерінің құқықтық мінез-құлқы, құқықтық нормаларда қатынастарды жүзеге асыру, оның заңдылық мазмұнын құрайды.

Қоғамдық тәртіп саласындағы күші бар құқықтық нормалар адамдардың мінез-құлқын мына жолдармен реттейді: тиісті немесе мүмкіндік мінез-құлықты белгілейтін ережелерді орнықтырады; қоғамға зиянды әрекеттерді жасамауға тыйым салу; тыйым салынған әрекеттерді жасаған үшін жауапкершілікті белгілеу; қоғамдық тәртіпті қорғау субъектілерінің өкілеттігін және реттелуін белгілеу арқылы жасалынады. Сонымен, қоғамдық тәртіп саласындағы болатын кең көлемдегі қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуді қамтиды.

Қоғамдық тәртіп саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу мақсатында, құқықтық нормаларды мынадай топтарға бөлуге болады: каралып отырған аумақта азаматтардың құқықтық мәртебесін белгілейтін нормалар; қоғамдық тәртіп саласындағы мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды өкілдерінің өкілеттілігін белгілейтін нормалар; қоғамдық тәртіпті қорғауға қатысатын қоғамдық бірлестіктердің қызметін белгілейтін нормалар.

Қоғамдық тәртіп саласындағы азаматтардың құқықтық мәртебесін белгілейтін нормалар. Бұл нормалар осы аумақта азаматтардың құқықтарын, міндеттерін және жауапкершілігін белгілейді.

Азаматтар жұмыс істеуге, тыныштылыққа, демалуға қолайлы жағдайлар жасалуына құқылы. Қоғамдық тәртіп, адамдардың бос уақыттарын тыныштықта өткізілуін және қоғамдық орындарда болудың сенімді жағдайларын қамтамасыз етеді. Олар өздерінің жеке басына қиянат жасаудан қорғауға мемлекеттік құқық қорғау органдарына көмек сұрауға құқылы.

Азаматтар қоғамдық тәртіпті қорғауға қатысуға құқылы. Олар, құқық қорғау органдарына дайындалып немесе болып жатқан қоғамдық тәртіптің бұзылуы туралы хабарлауға және де қоғамдық тәртіптің бұзылуының жолын кесуге құқылы.

Мысалы, ҚР ӘҚБтК 36-бабында қол сұғушылық жасаған адамды ұстаудың құқықтық негізі белгіленген, оның 3-тармағында «Қол сұғушылықты жасаған адамды ұстау құқығына оған арнаулы уәкілеттігі бар адамдармен қатар жәбірленушілер мен басқа жеке тұлғалар да ие болады».

Әкімшілік және қылмыстық қол сұғушылықтың жолын кесуге және қылмыскерді ұстауға бағытталған азаматтардың әрекеттері заңды және осы әрекеттер арқылы құқық бұзушыларға зиян келтірілсе де ешқандай заңдылық немесе басқа да жауапкершілікке тартылмайды.

Азаматтардың «құқық субъектісі ретінде танылуға құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық әдістермен қорғауға құқылы».

Құқықтық нормалар азаматтарға өкілетті органдарға қоғамдық тәртіпті нығайтуға және қоғамдық тәртіпті қорғайтын органдардың жұмысын жетілдіру туралы өтініштер мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді.

Қоғамдық тәртіп саласындағы азаматтардың құқықтары, осы қаралып отырған аумақтағы міндеттерінен алшақ қарауға болмайды. Өркениетті қоғамда құқықтар мен міндеттер, қоғамдық және жеке тұлғаның мүдделерінің үйлесімділігінің бірлігімен негізделінеді. Қоғамда өмір сүре отырып одан алшақ болуға болмайды. Азаматтар құқық белгілеген нормаларды және басқа әлеуметтік нормалармен белгіленген қоғамдық тәртіпті, қоғамдық орындардағы тәртіптілікті сақтауға міндетті.

Азаматтар қоғамдық тәртіп саласында арнаулы тыйым салынған әрекеттерді жасамауға міндетті. Қоғамдық орындарда тіл тигізуге, азаматтарды қорлап тиісуге және қоғамдық тәртіпті, азаматтардың тыныштығын бұзатын басқа да әрекеттер жасауға (ұсақ бұзақылық); атылатын қарудан елді мекендерде және бұл үшін бөлінбеген орындарда немесе белгіленген тәртіпті бұза отырып атуға; тыныштықты бұзуға; спирт ішімдіктерін ішуге және қоғамдық орындарға мас күйде келуге; кәмелетке толмағандардың қоғамдық орындарға мас күйінде келуіне және басқа да әрекеттер жасауға тыйым салынады.

Құқықтық тыйым салулар мен ұйғарымдар азаматтардың құқықтық мінез-құлықтарын қоғамдық тәртіп саласына бағыттайды. Тыйым салулар мен ұйғарымдар оларды сақтаумен, құқықтық нормаларымен тыйым салынған әрекеттерді жасауға өзін-өзі тоқтату. Тыйым салынған нормалардағы құқықтық қатынастар, тек қана тыйым олар бұзылған кезде ғана жүзеге асырылады. Құқықтық тәртіп саласында жасаған құқық бұзушылықтар және тыйым салынған нормаларды бұзған үшін заңдылық жауапкершілік белгіленеді. Бұл жауапкершілік әкімшілік құқық бұзушылық және қылмыстық құқық және басқа да заңдармен белгіленеді.

Аса маңызды реттеу функцияларын қоғамдық тәртіп саласында азаматтардың құқықтарына кепілдік орнататын құқықтық нормалар орындайды. Бұл нормалар қатарына, органдар мен лауазымды адамдардың қызметінде заңдылық принциптерін және қоғамдық тәртіпті бұзушыларға әсер ету шараларын бекітенін нормалар; органдар мен лауазымды адамдардың әрекеттеріне шағым беру құқықтарын беретін нормалар; органдар мен лауазымды адамдардың заңсыз әрекеттеріне жауапкершілікті белгілейтін нормалар және басқалар жатады.

Қоғамдық тәртіп саласында мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың өкілеттілігін белгілейтін нормалар. Бұл топ, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ететін мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың міндеттерін, функцияларын, құқықтары мен жауапкершілігін белгілейтін нормалардан тұрады. Бұл топтың құрамына, қоғамдық тәртіп саласында мемлекеттік органдардың норма шығармашылық өкілеттілігін белгілейтін, қоғамдық тәртіпті қорғау және қылмыспен күрестегі ішкі істер органдарының және басқа да құқық қорғау органдарының құқықтары мен міндеттерін, қоғамдық

тәртіп саласындағы лауазымды адамдардың өкілеттілігін белгілейтін нормалар жатады.

Қандай да болмасын мемлекеттік органның қоғамдық тәртіп саласындағы өкілеттілік көлемі оның осы жүйедегі тағайындалуы мен орнына тәуелді болады: жүйенің звеносы неғұрлым жоғары болса, оның өкілеттілігі солғұрлым жоғары болады.

Органдар мен лауазымды адамдардың өкілеттілігін жетілдіру, мақсаттары, міндеттері және құқықтарын дәл және дұрыс анықтау және де әрбір орган мен лауазымды адамдардың жауапкершілігі, заңдылықтың одан әрі қарай нығайтуға, қоғамдық тәртіпті қорғайтын органдардың жұмысын жетілдіруге қоғамдық тәртіп саласында мүмкіндік жасауға бағытталуы қажет.

Қоғамдық тәртіп саласында қоғамдық бірлестіктердің өкілеттілігін белгілейтін нормалар. Бұл нормаларға кіретін топ заңдылық және басқа да олардың міндеттері мен құқықтарын белгілейтін актілерде қаралған. Міндеттері мен функциялары, жұмысын құру мен ұйымдастыру тәртібі, қоғамдық бірлестіктердің мемлекеттік органдар мен өзара әрекеттесуі белгіленген қоғамдық бірлестіктердің ережелерімен белгіленеді. Қоғамдық бірлестіктердің әкімшілік-құқықтық мәртебесі ҚР Конституциясында (23-бап, 1-тармағы), ҚР «Қоғамдық бірлестіктер туралы» 1996 жылғы. 31 мамырдағы Заңымен және т.б. нормативтік құқықтық актілермен анықталады.

Азаматтардың бірлесу еркіндігіне құқығы (бірлесу құқығы, одақтасу еркіндігі, әр адамның басқалармен еркін қауымдасу құқығы немесе әр адамның коммерциялық емес қоғамдар мен одақтарға кіру құқығы) азаматтардың ең маңызды және бөлінбейтін Конституциялық құқықтарының бірі болып табылады. Бірлесу еркіндігі азаматтық қоғамның демократиялық тұрғыда ұйымдасқан саяси жүйесінің міндетті қызметтік бөлігі ретінде көрінеді. Сондықтан, осы Конституциялық бірлесу бостандығын жүзеге асыру үшін, қоғамдық бірлестіктер, алдарына мынадай мақсаттар қояды: қоғамдық бірлестіктер азаматтардың саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асыру мен қорғау, белсенділігі мен ынталылығын дамыту; кәсіби және әуесқойлық мүдделерін қанағаттандыру, ғылыми, техникалық және көркем шығармашылығын дамыту, адамдардың өмірі мен денсаулығын сақтау, қоршаған табиғи ортаны қорғау; қайырымдылық қызметке қатысу; мәдени-ағарту, спорт-сауықтыру жұмыстарын жүргізу; тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау; патриоттық және адамгершілік тәрбие беру; халықаралық ынтымақтастықты кеңейту және нығайту; Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған өзге де қызметті жүзеге асыру мақсаттарында құрылып, жұмыс істейді.

Міне қоғамдық тәртіптің мазмұны мен элементтері осындай.

Қоғамдық қауіпсіздік. Қоғамдық тәртіп өмір саласының бір түрімен тығыз байланысты, ол қоғамдық қауіпсіздік, оны қамтамасыз етуге мемлекет органдары, оның ішінде ерекше орын ішкі істер органдарына (полицияға) берілген. Қоғамдық қауіпсіздік ұғымы «ҚР Ұлттық Қауіпсіздік туралы» ҚР 1998 жылғы 26-маусымдағы Заңның 1-бабында берілген, ол «Қазақстан азаматтарының өмірінің, денсаулығы және игілігінің, сондай-ақ Қазақстан қо-

ғамның құндылықтарының оларға залал келтіре алатын ықтимал қауіптер мен қатерден саяси-құқықтық, рухани-адамгершілік, әлеуметтік қорғалуы» деп берілген. Осыған байланысты қоғамдық қауіпсіздік саласына адамдардың өмірі және денсаулығы мен мүліктеріне келтірілетін зиянды азайту және жоюға байланысты қоғамдық қатынастар жатады. Ол адамдардың мынадай ережелерді сақтаумен байланысты, оларға: көлік және жолда жүрушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету; қоғамдық орындарда құрылыс және жөндеу жұмыстарын жүргізудің ережелерін; өрт қауіпсіздігі ережелері; табиғи нәубеттер, жұқпалы аурулар мен індеттермен күрес жүргізу ережелері рұқсат беру жүйесі ережелері т.б. жатады.

Қоғамдық қауіпсіздік саласында болатын қатынастар құқықтық нормалармен реттелінеді. Оларды қорғау және орындау мемлекет және оның органдарының жағынан мәжбүрлеуді қолдану арқылы кепілденеді.

Қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздіктің арасында тығыз байланыстылық бар. Қоғамдық тәртіп нығайту қоғамдық қауіпсіздіктің жоғары болуын мүмкіншілік туғызады. Бұқаралық шаралар (спорт ойындары, халық думаны, шерулер мен демонстрациялар және т. б.) өткізу кезінде қоғамдық тәртіпті қорғау, сонымен бірге, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажет, өйткені адамдардың өмірі, денсаулығы және мүлкіне қауіп төнудің алдын алу болып саналады. Ал қоғамдық қауіпсіздіктің ережелері мен талаптарын сақтау (мысалы: жол қозғалысы ережелері) қоғамдық тәртіпті сақтаудың маңызды жағдайы болып саналады.

Қорытынды

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің тиімділігі жүзеге асырлатын мәселелердің шығармашылық ғылыми жолдармен шешілуіне байланысты. Бұл принцип әкімшілік қызметте және ішкі істер органдарының басқа да қызмет түрлерін және бағыттарын жүзеге асыру барысында және қоғамдық дамудың, ғылымның жетістіктерін, объективті заңдылықтарды әрқашан есепке алынатындығын білдіреді.

Әкімшілік қызметте ғылыми жол қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қылмыстылықтың жағдайы туралы ақпараттарды және құқық бұзушылықпен тиімді күрес жүргізу үшін қажетті мәліметтерді жинау, өңдеу, талдау және қорытындылау ғылыми әдістердің қолданылуымен көрінеді. Ақпараттарды өңдеу мен сақтауға электрондық-есептеу машиналары қолданылады. Ғылыми жол ақпараттарды талдау, көкейкесті мәселелерді табуды, жоспарлау, бағдарламалауды, құқық бұзушылықтармен болашақта күресуді жоспарлау, мәселелерді шешудің тиімді амалдарын өңдеуді, белгіленген бағдарламалары орындауда айрықша тиімді жолдар және құралдарды таңдауды болжайды.

Ішкі істер органдарында еңбекті ғылыми тұрғыда ұйымдастарды, автоматтандырылған басқару жүйесін, басқа да ғылыми-техникалық құралдарды қолдануды қарастырады. Еңбекті ғылыми тұрғыда ұйымдастыру елеулі түрде еңбек өнімділігін артырады, қызметкердің қызметтік және жеке уақыттарын тиімді қолдануға көмектеседі, жұмыстық операцияларды қолайлы етуге, сонымен де жұмысқа қолайлы жағдай туғызады.

ПО принцип, ғылыми тұжырымдар мен ұсынымдарды күнделікті іс жүзіндегі қызметте қолдануға, тиісті тәжірибиелерді үйрену мен қолдануға, қабылданған шешімдердің салдарына объективтік баға беру үшін, өзін тәжірибиеде көрсете білген оң шешімдерді уақытында табуға және қолдануға, сондай-ақ қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге отандық және шетелдік тәжірибиелерді шығармашылық тұрғыда қолдануды қарастырады.

Әкімшілік қызметті жетілдіру үшін психологиялық жетістіктерді қолдану аса маңызды орын алады, былайша айтқанда, ішкі істер органдары қызметкерлерінің адамдардың мінез-құлқына әсер етудің психологиялық-педагогикалық әдістерін игеруі аса маңызды. Ол ІІМ оқу орындарында жеке пән ретінде оқытылады.

1. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі «Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары туралы» Заңы
2. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты 2008 жыл.
3. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. — М., 1939.
4. Өзбекұлы С. Абай және адам құқығы. — Алматы, 1995.
5. Абдиров Н. М. Ранее выявление несовершеннолетних с антиобщественным поведением — основа эффективной профилактики правонарушений. — Караганда, 1998.
6. «Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтардың қатысуы туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі № 590 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2004 ж., N 18, 104-құжат
7. ҚР ӘҚБтК 05.07. 2014ж.
8. ҚР «Қоғамдық бірлестіктер туралы» 1996 жылғы. 31 мамырдағы Заңы
9. «ҚР Ұлттық Қауіпсіздік туралы» ҚР 1998 жылғы 26-маусымдағы Заң